

УДК 94:342.511:323:81'42:32 (477)

DOI: 10.26661/swfh-2018-51-006

Правління Віктора Януковича в зарубіжній історіографії

В. І. Денисенко*Центр вивчення Росії та окупованих територій***Ключові слова:**

Віктор Янукович, зарубіжна історіографія, режим влади, донецький клан, олігархія, механізми управління.

Досліджено наукові здобутки західних та російських вчених у вивченні режиму влади Віктора Януковича. З'ясовано, що найбільший внесок у пояснення його соціального базису, засобів впливу на суспільство та причин краху серед зарубіжних науковців здійснили Керстін Ціммер, Тарас Кузьо, Сергій Куделя та Сергій Складаров. Висвітлено специфіку західної та російської моделей до інтерпретації владної вертикалі 2010-2014 років. Робиться висновок про нестачу робіт фактологічного характеру.

Victor Yanukovich's rule in the foreign historiography

V. Denisenko*Centre for the study of Russia and the occupied territories***Ключові слова:**

Viktor Yanukovich, foreign historiography, regime of power, Donetsk clan, oligarchy, mechanisms of control.

The article gives the research of Western and Russian scholars' scientific achievements in the study of Viktor Yanukovich's power regime. It is established that the greatest contribution to the explanation of its social basis, means of influencing society and crash reasons among the foreign scientists was made by Kerstin Zimmer, Taras Kuzio, Serhii Kudelia and Serhii Skliarov. The specifics of Western and Russian models of the interpretation of power vertical in 2010-2014 are highlighted.

The conclusion that there is a lack of works of factual character is made.

Президентство Віктора Януковича зовсім нещодавно стало частиною минулого. З точки зору історії, чотири роки, що минули з моменту падіння його режиму, – дуже мала дистанція для об'єктивної наукової оцінки. Попри це, реалії суспільного життя уже вимагають від дослідників відповідей на ключові запитання щодо походження, організації та впливу на розвиток країни режиму влади четвертого українського Президента. За таких обставин особливої ваги набуває досвід вивчення політичної системи 2010-2014 років зарубіжною історіографією. Її культурна та інформаційна дистанція від українського політикуму дає певну перевагу в інтерпретації нещодавніх подій. Безумовно, дана обставина не є аксіомою і наукові розвідки закордонних вчених також вимагають ґрунтовної критики й перевірки. Однак аналіз їх напрацювань є необхідним кроком у реконструкції обрисів режиму Віктора Януковича.

Наявний масив наукових праць з даної проблеми доцільно розділити на західні та російські. Такий підхід має не лише географічне та мовне підґрунтя, але й окреслює різні інтерпретаційні моделі, покладені в основу наукового пошуку.

Серед західних вчених «піонером» у вивченні природи політичного режиму, який народжувався на території Донбасу, стала співробітниця Інституту соціології Марбурзького університету Керстін Ціммер (Kerstin Zimmer). На початку 2000-х років вона провела тривалий час у містах Донецьк та Артемівськ¹, збираючи матеріали для своєї дисертації про еліти індустріального регіону в умовах посткомуністичної трансформації. 2006 року світ побачила її монографія «Владні еліти на українському Донбасі» [1]. Керстін Ціммер детально проаналізувала умови виникнення неопатримональних режимів у незалежній Україні, розкрила історичне минуле Донбасу, показала основні політичні фігури в регіоні. Про ґрунтовний підхід німецької вченої свідчила її увага не лише до впливових персоналій Донецького області, а й спроба окреслити сфери повноважень місцевих владних еліт у відносин з масами та центральною верхівкою. Постать Віктора Януковича зайняла досить скромне місце у роботі. Значно більшу увагу було приділено «старим донецьким», а також Рінату Ахметову та Борису Колесникову як

¹ Зараз м. Бахмут Донецької області.

представникам нової генерації донецького клану.

У подальших працях Керстін Ціммер продовжила розвивати свої тези про роль донецьких еліт у трансформації життя Східної України. У колективній монографії щодо тенденцій українського політичного життя вона знову підкреслила роль Ріната Ахметова як ключової фігури серед регіональних еліт та проігнорувала Віктора Януковича як окрему політичну постать [2, с.8-9]. Зауважимо, що інші автори монографії звернули увагу на зростання ролі останнього на фоні міжусобиць «помаранчевих» лідерів.

Гостра боротьба під час президентських виборів 2010 р. сприяла зростанню кількості західних публікацій щодо особистості Віктора Януковича. Він поступово виходить на перший план під час висвітлення політичного життя в Україні протягом 2000-х років. У підготовленій 2010 року статті Девіда Марплза (David R. Marples) детально розглядається його роль у виникненні та зростанні Партії регіонів [3]. Автор подає розгорнуту біографію кандидата в Президента України від донецького угруповання. Важливо, що стаття торкнулася PR-стратегій та складу політтехнологів команди Віктора Януковича в 2004 та 2006 роках, показавши реальні механізми боротьби за голоси виборців.

Того ж року вийшов окремий «український» номер часопису «Східна Європа» («OSTEUROPA»), до якого було включено ряд публікацій зарубіжних дослідників вітчизняного політикуму. Зокрема, німецька політолог Хайке Дьоренбаєхер (Heike Doerrenbaecher) зробила акцент на високому градусі протистояння різних груп українських еліт на виборах 2010 року [4]. Її аналіз перших кроків нового Президента давав невтішний прогноз щодо реваншу авторитарних тенденцій та посилення прихильників проросійського вектора серед владної верхівки. Ендрю Вілсон (Andrew Wilson) – дослідник Школи слов'янських та східноєвропейських досліджень у м. Лондон (Велика Британія) – у статті з пафосною назвою «Черепашки в зоні світанку» висвітлює парадокси української політики [5]. Цілком очікувано він торкнувся інтелектуального та культурного рівня донецької еліти, зокрема Віктора Януковича та Миколи Азарова. Професор Бременського університету Хайко Плайнес (Heiko Pleines) зупинився на ролі олігархів у політичному житті України протягом 2000-х років [6]. Ключовими гравцями з найбільшою економічною вагою серед лідерів донецького клану він назвав Ріната Ахметова, Віталія Гайдука, Сергія Таруту, Валентина Ландика. Віктор Янукович, на його думку, посідав місце політичного представника «донецьких» і впливав

на життя в країні саме як державний діяч, а не бізнесмен.

«Відлунням» президентської кампанії 2010 року стало також дослідження співробітника Університету Західної Вірджинії Еріка Герона (Erik Herron) під назвою «Як Янукович переміг». Автор детально проаналізував два домінуючі наративи під час виборів Президента України та їх відлуння в суспільній свідомості. Як стверджується у статті, перший наратив стосувався визнання більшістю українців перемоги Віктора Януковича законною, другий – критичній ролі Центральної України в виборчих перегонах [7]. Зауважимо, що окремі висновки автора розходяться з оцінками українських та зарубіжних дослідників щодо електоральної бази Партії регіонів та її лідера.

У подальші роки в західній науці можна стверджувати про «науковий штиль» у питанні режиму четвертого українського Президента. Своєрідним виключенням із загального правила стала низка публікацій Тараса Кузьо – британського та канадського політолога українського походження. Основний інтерес автора полягав у розкритті природи системи влади, яка склалася в Україні протягом 1990-х – 2000-х років і був адаптований під власні потреби Віктором Януковичем. Автор оцінив дану систему як «гібридну державу» та «змагальний авторитаризм», у яких демократичні форми поєднуються з патрон-клієнтарним змістом [8]. Дана теза знайшла своє підтвердження на фактах 2010-2014 років. У статті з назвою «Україна як нерухома держава» Тарас Кузьо проілюстрував життєздатність гібридних інститутів, сформованих за часів Леоніда Кучми, після Помаранчевої революції та їх ренесанс після 2010 року [9]. Разом з ними відбувалося й швидке поширення характерної для донецького клану політичної культури, заснованої на елітарних засадах, з ворожим або зневажливим ставленням до демократичних процедур, глибоким переконанням у теорії змови «західних глобалізованих еліт» проти пострадянських режимів [10; 11].

Намагаючись зайти витоки такої незвичної для західного світогляду політичної поведінки, він здійснив аналіз формування донецьких еліт протягом 1990-х років. Екстремальні умови посткомуністичного транзиту та кримінальне середовище, як виявив автор, сприяли формуванню політичних принципів навколо ідей боротьби за виживання, чіткого поділу на «своїх» та «чужих», виокремлення сфер впливу. Донецьке «ядро» стало одним з центрів поширення таких цінностей серед українських еліт [12].

Останні розвідки Тараса Кузьо мали метою систематизувати ключові риси системи влади

2010-2014 років. У статті «Ріст та падіння політичної машини Партії регіонів» 2015 року він показав як регіональні особливості Донбасу відбилися на внутрішніх механізмах Партії регіонів та яку роль вона відіграла в сучасній історії України [13; 14]. На Донбасі, на його думку, відбулося формування єдиної в Україні цілісної політичної машини, яка об'єднала «червоних директорів», олігархів-початківців та кримінальних авторитетів в організацію для захисту спільних інтересів. Особливу роль у зростанні Віктора Януковича, згідно з даними автора, зіграло залучення західних фахівців, до його політичного ребрендингу і лобювання інтересів в американському державному апараті [15]. Тарас Кузьо став одним з перших авторів, які на науковому рівні підняли питання про значення команди Пола Манафорта в реванші «регіоналів» після Помаранчевої революції.

Новий підхід до розуміння природи режиму 2010-2014 років запропонувала публікація «Дім, який побудував Янукович» дослідника з Бейлорського університету (США) Сергія Куделі (Serhiy Kudelia) [16]. Відійшовши від усталеної тенденції описувати режим керівництва экс-президента виключно як «авторитарний поворот», вчений показав суперечності, які постали в процесі консолідації влади. До них належали слабка соціальна база поза Донбасом, відсутність переконливої ідеологічної платформи, розгалужена опозиція. Також викликом стали зростаючі апетити оточення Президента. Відтак, Янукович постає не як диктатор, для якого самоціллю є влада та її збереження, а швидше як аморальний керівник, що зробив вибір на користь корупційних зв'язків та особистого збагачення.

Прагнучи до всебічного аналізу режиму 2010-2014 років, окремі західні дослідники звертали увагу також на спроби реформ на початку правління нового Президента. Славомір Матушак (Sławomir Matuszak) та Аркадіуш Сарна (Arkadiusz Sarna) – співробітники Центру східних досліджень (м. Варшава, Польща) – звернули увагу, що консолідація влади протягом 2010-2011 років відкривала великі можливості для реформування економіки. Однак вони були змарнованими на користь придушення опозиції та особисте збагачення [17, s.42-43]. Як наслідок, сприятливі обставини початку 2010-х років не були використані для поліпшення бізнес-клімату в країні. Олег Гаврилишин (Oleh Havrylyshyn) з Університету Торонто (Канада) порівнював такий підхід до реформ із жонглюванням. Авторитарний контроль, макростабілізація економіки, підтримка олігархів – все це знаходилося у начебто стабільному стані, аж доки

режим не зробив невелику, на перший погляд, помилку. Як наслідок, усі предмети «жонглера» вийшли з під контролю і почали падати йому на голову [18]. Спроби ж відновити баланс силою, як відзначили Томас Амброзіо (Thomas Ambrosio) [19] та Стівен Холл (Stephen G. F. Hall) [20], дали зворотній результат.

Значний блок досліджень західних вчених є присвяченими зовнішньополітичним факторам у політиці четвертого українського Президента. Науковці з Бірмінгему – Рілка Драгнева (Rilka Dragneva) та Катаріна Волчук (Kataryna Wolczuk) – здійснили ґрунтовний аналіз дипломатичних коливань керівництва України в 2010-2013 роках. Згідно з ними, європейська та євразійська інтеграція були для Віктора Януковича вторинними питаннями на фоні контролю за фінансовими потоками та процесами в країні. Зовнішньополітичний вектор розглядався ним як засіб обміну на грошові преференції, а не як напрямок розвитку країни [21]. До схожих висновків дійшла співробітниця Тартуського університету (Естонія) Олена Кропачова (Elena Kropacheva) [22]. Пётр Главачек (Petr Hlavacek) розкрив питання зовнішнього фактора в розвитку громадянського суспільства в Україні та його протидії режимові Януковича [23]. Пауль Кубічек (Paul Kubicek) спробував висвітлити візію представників ЄС під час переговорів про асоціацію з Євросоюзом [24]. Спільним знаменником студій щодо дипломатичних «кульбів» режиму Віктора Януковича є детальне висвітлення процесу провалу переговорів про Асоціацію з ЄС, його наслідків і водночас відсутність розуміння причин такого вибору. На нашу думку, відмова від європейського вектору була обумовлена, перш за все, внутрішньою природою режиму. Масштабне реформування країни згідно з Угодою про асоціацію ставило під загрозу фундаментальні інтереси донецького клану: паразитування на державних структурах, вибіркове судочинство, адміністративний ресурс. Тому асоціація з ЄС у версії Віктора Януковича від початку була приреченою на загибель проектом.

Окремою позицією в західному науковому дискурсі проблеми стоїть праця австрійського лінгвіста Міхаеля Мозера «Мовна політика та дискурс про мови в Україні під час президента Віктора Януковича». У ній розкрито спроби інструменталізації мовного питання з боку проросійського крила Партії регіонів: від 2010 року до відомого закону «Ківалова-Колесніченка» [25]. Дослідник, безумовно, зосередився саме на лінгвістичних аспектах мовної політики режиму. Але вдумливий читач легко знайде факти, які вказують на реальне

ставлення представників донецької верхівки до майбутнього української мови та культури. Більшість з них сприймали державну мову як обтяжливий атрибут статусу публічного політика.

Загалом, західна історіографія розглянула ключові питання функціонування режиму Віктора Януковича: походження, головні актори, роль політичних інститутів, зовнішній фактор. Її сильною стороною стало залучення потужних теоретичних напрацювань світової політичної та соціологічної науки. Водночас більшість західних досліджень користується обмеженим колом джерел: офіційними документами органів державної влади, публікаціями у ЗМІ, інколи інтерв'ю. Це призводить до ефекту «прожектора», коли дослідник підбирає потрібні факти під уже обрану ним теорію, ігноруючи ті, що здатні її спростувати.

Великий блок наукових досліджень щодо системи влади в Україні протягом 2010-2014 років створили російські вчені. На відміну від своїх колег із західних країн, більшість з них розглядає політичні процеси з точки зору державних інститутів. Непоодинокими є спроби підвести під існуючі реалії в пострадянських країнах історіософську основу на зразок «особливого шляху» або ж «російського світу». Зауважимо, що це є тенденцією, а не аксіомою.

У російській науковій періодиці перші розвідки щодо системи влади президента Віктора Януковича з'явилися у 2010 році. Микола Борисов (Російський державний гуманітарний університет) звернув увагу на процеси відновлення президентських повноважень у перший же рік перебування на посаді нового Президента. На його думку, втручання у зміст Конституції України продовжиться й надалі через особливості української партійної системи та політичної еліти [26]. Ту ж саму тенденцію як провідну відмітила для режиму Януковича Ірина Федоровська (Інститут міжнародної економіки та міжнародних відносин Російської академії наук) [27]. Водночас її підхід побудований, перш за все, на окремих газетних публікаціях та особистих враженнях, що ставить під сумнів її тези, зокрема про «зважену та цілеспрямовану проукраїнську політику» нового Президента.

Питання про роль партій в системі влади України протягом 2010-2014 років піднімалося у низці політологічних досліджень. Володимир Лешуков (Російська академія народного господарства та державної служби) зробив порівняльний аналіз української та російської партійних систем станом на 2011 рік. Цікаво, що фактичну однопартійність у РФ він оцінив як «здатність ефективно виконувати обіцянки партійному електорату»,

а ситуацію в Україні як «крайній плюралізм» [28]. Євгеній Пашковський (Санкт-Петербурзький державний університет) у подібному українсько-польському аналізі підкреслив розбалансованість партійної системи України та її тяжіння до груп впливу [29]. Іва Сота (Південний федеральний університет) визначив партійне лідерство в Україні як «популістське» на противагу «центристському» в РФ [30].

Режим влади Віктора Януковича опосередковано отримав висвітлення дисертації Олексія Токарева (Московський державний інститут міжнародних відносин). На фоні порівняння з грузинським політичним досвідом він виділив такі його риси, як зрощення публічної та приватної сфер, формування розгалужених патронатних мереж, домінування олігархів [31]. Дослідження Муслум Мурсал огли Маммадова (Московський державний обласний університет), попри заявлену тему щодо модернізації політичних режимів на пострадянському просторі, є коротким переказом основних політичних подій з життя України 2010-2014 років, поєднаних з типовими для російської пропаганди тезами щодо Євромайдану як «незаконного перевороту», інспірованого Заходом [32]. Така ж якість наукової роботи характерна для творчості Катерини Ільїнової (Російський університет дружби народів). Головною ідеєю подібного роду публікацій є трансляція російських ідеологем, а також висловів колишніх «регіоналів» щодо ситуації в країні без критичної їх перевірки [33; 34].

Власне процеси всередині українського суспільства є малозрозумілими та нецікавими для більшості науковців з РФ. Справедливою видається думка співробітника Інституту Європи Російської академії наук Віктора Мироненка, що Україна залишається для росіян невідомою державою, а наукова україністика перебуває в зародковому стані й не може вирватися з під пресу державної пропаганди [35]. Україна розглядається передовсім не як самодостатня держава, з якою необхідно будувати партнерські відносини, а як територія, що перебуває в зоні впливу РФ. Звідси й увага російських вчених, перш за все, до зовнішньополітичної орієнтації української влади, у тому числі й доби Віктора Януковича. Протягом 2010-2014 років в РФ світ побачили щонайменше чотири дисертації та десять наукових статей з цього питання. Їхнім спільним знаменником є обґрунтування думки про «єдність історичної долі з Росією», «безперспективність євроатлантичних прагнень України», «втручання Заходу в формування зовнішнього курсу України» [36-43].

Зі списку типових робіт російських дослідників виділяється праця Сергія Скалдуцького щодо тіньової сфери в російсько-українських відносинах [44]. Автор відзначив її розвиненість, структуру та вплив на міждержавні відносини. Водночас питання про вплив двосторонніх неформальних відносин на політичний режим в Україні залишилися без відповіді. Також з сірої маси російської політології можна вирізнити дисертаційну роботу Ольги Дегтярьової (Санкт-Петербурзький державний університет) щодо ролі мас-медіа в зміцненні впливу фінансово-промислових груп України [45]. У ній вперше було системно окреслено базові медіахолдинги нашої країни, визначено їхніх фактичних власників, продемонстровано механізми дії на суспільну свідомість. Важливо, що в роботі було чітко показана роль ЗМІ у формуванні образу Віктора Януковича під час виборчих кампаній 2000-х – 2010-х років.

Найбільший внесок у вивчення режиму Віктора Януковича серед російських вчених здійснив, без сумніву, Сергій Складаров (Академія праці та трудових відносин, м. Москва). 2014 року він опублікував монографію, яка підбила підсумки його багаторічних досліджень політичної системи України за часів четвертого українського Президента [46]. Дана праця різко контрастує з типовою картиною в російській науці. Її сильними сторонами стали потужна джерельна база, системний підхід до вивчення політичної верхівки України, об'єктивність у оцінці реалій вітчизняного політикуму. Автор зумів уникнути як тез офіційної російської пропаганди, так і ідеалізованого образу «перемоги демократії та свободи» в Україні. До головних тез, сформульованих Сергієм Складаровим, слід віднести:

1) на момент приходу до влади Віктора Януковича в Україні сформувалася диверсифікована політична еліта на основі різних олігархічних кланів;

2) спроби концентрації влади нашою владою насправді спрямовані проти інших елітних груп та громадянського суспільства;

3) політична опозиція є активною та добре структурованою;

4) розвинене громадянське суспільство є важливим учасником політичного життя [46, с.308-312]. Відтак, підкреслює автор, спроби застосувати прийоми уніфікації управлінської вертикалі за моделями інших пострадянських країн є приреченими на невдачу в Україні. Історія Віктора Януковича, який в ході Революції Гідності перетворився на вигнанця, стала наочною ілюстрацією.

Таким чином, формування та функціонування режиму Віктора Януковича не залишилося ексклюзивною темою української історіографії. Увага західних та російських вчених матеріалізувалася у великому масиві наукових праць. Головними здобутками західних дослідників у цій сфері стала апробація напрацювань світової політичної та соціологічної науки на українському ґрунті, а також окреслення соціальної природи, обставин формування та причин краху режиму 2010-2014 років. До недоліків західної історіографії варто зарахувати слабку джерельну базу та нестачу робіт емпіричного характеру. Російська наукова сфера, за виключенням одиничних розвідок, відтворює тези державної пропаганди та окремі добре відомі факти. Найбільший внесок у вивчення системи влади Віктора Януковича серед закордонних вчених здійснили Керстін Ціммер, Тарас Кузьо, Сергій Куделя та Сергій Складаров.

Джерела та література

1. Zimmer K. Machteliten im ukrainischen Donbass. Bedingungen und Konsequenzen der Transformation einer alten Industrieregion. Münster: LIT. 2006. 237 s.
2. Das Comeback von Viktor Janukowitsch: die innenpolitische Entwicklung in der Ukraine 2006 / von Heiko Pleines (Hg.). Bremen: Forschungsstelle Osteuropa an der Univ. Bremen, 2007. 36 s.
3. David R. Marples. The Yanukovich Election Campaigns in Ukraine, 2004 and 2006: An Analysis. Journal of Ukrainian Studies. 2010-2011. №35-36. P.265-280.
4. Doerrenbaecher H. «The Winner Takes It All». The Presidential Elections and the Consequences. OSTEUROPA. 2010. №60. P.145-152.
5. Wilson A. «Schildkröten in der Dämmerzone». Die Politik in der Ukraine und der Wandel. OSTEUROPA. 2010. №60. S.135-144.
6. Pleines H. Demokratisierung ohne Demokraten. Die Oligarchen in der ukrainischen Politik. OSTEUROPA. 2010. №60. S.123-134.
7. Herron E. How Viktor Yanukovich Won. Reassessing the Dominant Narratives of Ukraine's 2010 Presidential Election. East European Politics And Societies. 2011. №25-1. P.47-67.
8. Kuzio T. Regime type and politics in Ukraine under Kuchma. Communist and Post-Communist Studies. 2005. №38. P.167-190.

9. Kuzio T. Political Culture and Democracy. Ukraine as an Immobile State. *East European Politics And Societies*. 2011. №25-1. P.88-113.
10. Kuzio T. Soviet conspiracy theories and political culture in Ukraine: Understanding Viktor Yanukovich and the Party of Regions. *Communist and Post-Communist Studies*. 2011. №44. P.221-232.
11. Kuzio T. Twenty years as an independent state: Ukraine's ten logical inconsistencies. *Communist And Post-Communist Studies*. 2012. №45. P.429-438.
12. Kuzio T. Crime, politics and business in 1990s Ukraine. *Communist and Post-Communist Studies*. 2014. №47. P.195-210.
13. Kuzio T. Rise and Fall of the Party of Regions Political Machine. *Problems Of Post-Communism*. 2015. №62-3. P.174-186.
14. Kudelia S., Kuzio T. Nothing personal: explaining the rise and decline of political machines in Ukraine. *Post-Soviet Affairs*. 2015. №31-3. P.250-278.
15. Kuzio T. Ukrainian kleptocrats and America's real-life House of Cards: Corruption, lobbyism and the rule of law. *Communist and Post-Communist Studies*. 2017. №50-1. P.29-40.
16. Kudelia S. The house that Yanukovich built. *Journal Of Democracy*. 2014. №25-3. P.19-34.
17. Matuszak S., Sarna A. Od stabilizacji do stagnacji: próby reform Wiktora Janukowycza. *Punkt widzenia*. Warszawa, 2013. №32. 46 s.
18. Havrylyshyn O. Reforms and Performance under Yanukovich: 2010-2014. *Political economy of independent Ukraine: slow starts, false starts, and a last chance?* 2017. P.141-165.
19. Ambrosio T. The fall of Yanukovich: structural and political constraints to implementing authoritarian learning. *East European Politics*. 2017. №33-2. P.184-209.
20. Stephen G.F. Hall. Learning from past experience: Yanukovich's implementation of authoritarianism after 2004. *Journal of Eurasian Studies*. 2017. №8. P.161-171.
21. Dagneva R., Wolczuk K. The EU and the Yanukovich Regime. *Palgrave Pivot*, 2015. 148 p.
22. Kropacheva E. Ukraine's EU Integration During the Presidency of Viktor Yanukovich. *University of Tartu*, 2014. 22 p.
23. Hlavacek P. Development of civil society under Yanukovich regime in Ukraine and the role of internal and external factors. *Panorama Of Global Security Environment*. 2014. P.111.
24. Kubicek P. Dancing with the devil: explaining the European Union's engagement with Ukraine under Viktor Yanukovich. *Journal Of Contemporary European Studies*. 2017. №25-2. P.143-162.
25. Moser M. Language policy and the discourse on languages in Ukraine under President Viktor Yanukovich (25 February 2010 – 28 October 2012). *Stuttgart: Ibidem-Verl.*, 2013. 495 p.
26. Борисов Н.А. Конституционные альтернативы Украины: Назад в будущее? *Политика и общество*. 2010. №12. С.47-57.
27. Федоровская И. Первый год президента В. Януковича – реформы или концентрация власти? *Россия и новые государства Евразии*. 2011. №1, С.19-28.
28. Лешуков В.С. Трансформация партийных систем России и Украины в 1991-2011 годы: сравнительный анализ: автореферат дис. ... кандидата политических наук. Саратов, 2012. 23 с.
29. Пашковский Е.А. Механизмы формирования партийных систем в условиях трансформации общества: на примере Польши и Украины: автореферат дис. ... кандидата политических наук. Санкт-Петербург, 2016. 24 с.
30. Сота И. Эволюция института партийного лидерства на посткоммунистическом пространстве: автореферат дис. ... кандидата политических наук. Ростов-на-Дону, 2015. 25 с.
31. Токарев А.А. Становление государства и эволюция политических режимов Грузии и Украины: автореферат дис. ... кандидата политических наук. Москва, 2012. 31 с.
32. Маммадов М. Особенности модернизации постсоветских политических режимов: автореферат дис. ... кандидата политических наук. Москва, 2017. 30 с.
33. Ильинова К.Г. Внутриполитические и экономические процессы на Украине (период правления В. Януковича). *Проблемы постсоветского пространства*. 2016. №1. С.123-127.
34. Ильинова К.Г. Внешняя и внутренняя политика Украины на современном этапе. *Проблемы постсоветского пространства*. 2018. №5. С.89-100.
35. Мироненко В. Подавляющее большинство граждан России ничего не знают об Украине. Им очень легко навязать любую точку зрения. Режим доступу: <https://www.unian.net/society/1292821-viktor-mironenko-podavlyayuschee-bolshinstvo-grajdan-rossii-nichego-ne-znayut-ob-ukraine-im-ochen-legko-navyazat-lyubuyu-tochku-zreniya.html>
36. Работаев Н.В. Внешняя политика Украины при президенте В. Януковиче. *Россия и новые государства Евразии*. 2010. №4(9). С.33-47.
37. Мухаметов Р.С. Российско-украинские отношения и президентство Януковича. *Известия Уральского государственного университета: Серия 1: Проблемы образования, науки и культуры*. 2011. Т.95. №4. С.272-278.
38. Баров С.А. Причины и последствия провала внешнеполитической стратегии России на Украине. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Политология*. 2014. №3. С.65-77.

39. Карпович О.Г. Роль США в украинском кризисе (2013-2014-е гг.). *Международные отношения*. 2016. №2. С.179-188.
40. Белашенко Д.А. Политика Украины на постсоветском пространстве: основные векторы и приоритеты: автореферат дис. ... кандидата исторических наук. Нижний Новгород, 2013. 25 с.
41. Курылев К.П. Внешнеполитическая концепция Украины в условиях формирования европейской системы безопасности: 1991-2014 гг.: автореферат дис. ... доктора исторических наук. Москва, 2015. 49 с.
42. Скриба А.С. Политика балансирования на постсоветском пространстве : на примере Белоруссии и Украины: автореферат дис. ... кандидата политических наук. Москва, 2015. 34 с.
43. Краснов Л.Н. Этноязыковая политика как источник конфликтогенности в постсоветском пространстве: на примере Молдовы и Украины: автореферат дис. ... кандидата политических наук. Москва, 2017. 25 с.
44. Скалдуцкий С.В. Теневая сфера в российско-украинских отношениях: политический аспект: автореферат дис. ... кандидата политических наук. Москва, 2013. 22 с.
45. Дегтярева О.В. Коммуникативные стратегии медиахолдингов Украины в легитимации власти и лоббировании интересов финансово-промышленных групп: автореферат дис. ... кандидата политических наук. Санкт-Петербург, 2016. 31 с.
46. Сляров С.А. Политическая элита и оппозиция Украины в президентство Виктора Януковича: монография. Москва: АТИСО, 2014. 313 с.